

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

*І. М. Луцький,
академік УАН, к. ю. н., д-р права
А. І. Луцький,
член-кор. УАН, доцент
М. І. Луцький,
член-кор. УАН, доцент
О. М. Каленюк,
член-кор. УАН, доцент,
Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького*

У даній статті досліджуються особливості забезпечення соціальних прав громадян для формування в Україні соціальної і правової держави. Розглядаються фактори, які впливають на здійснення соціальних прав громадян на сучасному етапі державотворення.

The article investigates some peculiarities for providing social rights of citizens in forming social and legal state in Ukraine. It also examines some factors which influence on realization citizens' social rights at modern stage of state creation.

ВСТУП

Проблема гарантування закріплених у Конституції України основних соціальних прав громадян є однією з найбільш актуальних на сучасному етапі. В нашій державі має місце досить складна ситуація із забезпеченням соціальних прав. Між нормою ст. 1 Конституції, яка встановлює, що Україна є соціальною, правовою державою, у гарантуванні цих прав існують суттєві розбіжності.

Питання формування в Україні соціальної, правової держави були предметом дослідження в основному в літературі з теорії держави і права [1; 6; 7]. Є деякі публікації щодо соціальних прав громадян в аспекті конституційного права [5; 6]. Але сьогодні виникають нові проблеми з їх здійсненням. Стабільність конституційного ладу, формування дієздатного громадянського суспільства, недопущення жорсткої

конфронтації різних політичних сил, реалізація принципу рівності, соціальної справедливості, насамперед, залежать від того, якою мірою гарантуються конституційні соціальні права.

Характеристика Української держави як соціальної в ст. 1 Конституції має особливе значення з точки зору зобов'язань держави перед людиною, суспільством, а також в аспекті гарантування соціальних прав громадян. Положення, що Україна є соціальною державою, стосуються засад конституційного ладу України, і тим самим держава зобов'язується створювати умови для гідного життя людини. І це повинно бути піднято до рангу загальнодержавної політики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ:

— дослідити значущість забезпечення соціальних прав для формування в Україні соціальної і право-

вої держави;

— проаналізувати роль конституційно-правового регулювання соціальних прав громадян;

— визначити фактори, які впливають на здійснення соціальних прав в сучасних умовах.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема гарантування основних соціальних прав громадян — це не тільки суто юридична, а й політична проблема, якщо ми прагнемо до вступу в Раду Європи. До неї слід вступати з дотриманням європейських стандартів прав людини і хоча би наближеного до цих стандартів рівня життя.

В конституційне законодавство України, інших пострадянських країн увійшло поняття "соціальна держава", що йде в русі світового конституціоналізму. Ідея "соціалізації" держави знайшла чітке відображення після Другої світової війни. В цей період почалися глибокі соціальні перетворення, які були зумовлені розгромом фашизму, загальною демократизацією всіх сторін суспільного і політичного життя, розгорнутою в світі деколонізацією, прагненням не тільки подолати наслідки війни, але й відновити мир і цінності права, надати кожному широке коло прав і свобод, гарантувати правовий і соціальний захист особи. Ідеї посилення соціальної спрямованості політики держави почали діставати правове закріплення як у внутрішньому законодавстві держав, так і в нормах міжнародного права. В ООН розгорнулася жорстка боротьба за розроблення і прийняття міжнародних соціальних стандартів, насамперед у сфері прав і свобод людини, яких повинні дотримуватись всі держави. Після Другої світової війни поняття і термінологічна формула "соціальна держава" одержало досить широке поширення і закріплення у багатьох конституціях західних держав. Але пріоритет тут належить Німеччині. В Основному законі ФРН записано: "Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою" (ст. 20) [2, 187].

Важливо визначитися з розумінням, що являє собою "соціальна держава", які її характеристики і параметри. Без цього неможливо й оцінити значущість реалізації і гарантування соціальних прав громадян України і стан з їх забезпеченням. Одні автори вважають, що "соціальна держава" — це держава, яка бере на себе обов'язок піклуватися про соціальну справедливість та бла-

гополуччя громадян, їх реальну соціальну захищеність [5, 119], інші вважають, що головне завдання соціальної держави — досягнення такого соціального прогресу, який базується на принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності. При цьому завдання соціальної держави — надати насамперед допомогу соціально незахищеним. Така держава повинна впливати на розподіл економічних благ на основі принципу справедливості з метою забезпечення гідного існування людини [6, 141]. Вважаємо, що це — патерналістський підхід до розуміння "соціальної" держави, і він не відповідає сучасним економічним і політичним реаліям.

На наш погляд, соціальною є та держава, діяльність якої спрямована на досягнення благополуччя суспільства, суспільного прогресу, і ця діяльність знаходить своє вираження в її соціальній політиці. При цьому така держава повинна дбати не про свої інтереси, а слугувати суспільству, намагатися звести до мінімуму невинуваті соціальні відмінності. А вони в Україні, як і в інших пострадянських державах, поки що вражають.

Соціальною є держава, в якій вищою метою є забезпечення громадянам гідних умов життя, де держава проводить широку соціальну політику в інтересах усіх, а не окремих прошарків населення. Причому ця політика повинна бути спрямованою на забезпечення соціальної справедливості. Виходячи з такого розуміння, немає ніяких підстав вважати сучасну Українську державу соціальною. Є тільки деякі кроки у цьому напрямі.

Між характеристикою соціальної і правової держави є тісний взаємозв'язок. Ми погоджуємося з позицією тих авторів, які вважають, що соціальна держава — це нова стадія розвитку правової держави, при якій є намагання подолати різку поляризацію різних прошарків суспільства, гуманізувати соціальні умови життя [4, 208—209]. Ще П.І. Новгородцев свого часу вважав, що соціальна держава є вищою стадією правової і соціальної держави [3, 263]. Побудова в Україні правової і соціальної держави зумовлює необхідність забезпечення і гарантування як соціальних, так і інших конституційних прав громадян.

Державу, як і будь-який інший соціальний інститут, можна використовувати по-різному, в різних цілях. Вона може слугувати деяким полі-

тичним групам, партіям, елітам, класам, а може діяти в інтересах усього суспільства. В першому випадку держава виступає в ролі "господаря", в другому — в ролі "слуги". В даному разі термін "слуга" ми використовуємо не для того, щоб "принизити" роль державних інститутів, у тому числі і в аспекті гарантування основних соціальних прав громадян, а щоб підкреслити, що держава повинна працювати не сама на себе, а на людину, на створення сприятливих умов для її розвитку. Тільки суспільство (платники податків) зміцнює державу, яка виступає лише політичною частиною суспільства. Держава може привносити в життєдіяльність суспільства не тільки позитивні результати (впорядкованість, гарантованість прав і свобод особи, безпеку), але й негативні (бюрократизм, зловживання владою, корупцію тощо).

Сьогодні влада в Україні намагається навести порядок у самій владі, бореться з корупцією, хабарництвом, з бюрократизацією державного апарату як у центрі, так і на місцях. Усе це є позитивним чинником у забезпеченні і гарантуванні конституційних прав громадян України, в тому числі їх соціальних прав. Ще недавно купівля державних посад була звичайною практикою. Ефективно працюючі державні підприємства приватизувалися за заниженими цінами. Високі податки в сфері підприємницької діяльності призвели до того, що значна частина економіки опинилася в тіньовому секторі. Не були створені й умови для малого і середнього бізнесу. Все це аж ніяк не допомагало формувати такий Державний бюджет, якому можна було б належним чином забезпечити соціальні програми. Створюючи умови для формування України як правової, соціальної держави, важливо враховувати, що в соціальній державі економіка, політика, ідеологія, законодавство, правозастосовча практика повинні спрямовуватися на створення умов, необхідних для гідного життя і вільного розвитку кожної людини. В такій державі повинні бути закріплені і гарантовані економічні і соціальні права, а також соціальні обов'язки перед суспільством і людиною.

Аналіз пострадянських конституцій, основних законів в Західній Європі свідчить, що сьогодні йде процес визнання важливості проведення державної соціальної політики для забезпечення сталого розвитку суспільства, стабільності конституційного ладу. Коли після Дру-

гої світової війни в конституціях ФРН, Італії, Франції з'явилося формулювання "соціальна держава", то багато хто вважав, що обов'язки такої держави зводяться тільки до проголошення соціальних прав (права на працю, на відпочинок, на соціальне забезпечення тощо) або до роздачі пенсій і допомоги. Але з часом суспільство усвідомило, що соціальна держава — це дещо більше, оскільки така держава повинна створювати необхідні умови для забезпечення громадян роботою, охороняти працю, перерозподіляти прибутки через державний бюджет, забезпечувати прожитковий мінімум, допомагати розвитку підприємництва, піклуватися про освіту, культуру, сім'ю, охорону здоров'я, соціальне забезпечення тощо. Крім того, стало зрозумілим, що, окрім власне соціальної політики, соціальну спрямованість повинна мати економічна політика уряду, культура, право, а держава має заохочувати ініціативу, конкуренцію і економічну свободу, інтерес до зростання особистого благополуччя, державі слід боротися не проти багатства, а проти бідності.

Політичні партії в своїх програмах нині акцентують увагу на гарантуванні основних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Це свідчить, що найбільш потужні і активні суб'єкти громадянського суспільства в програмних документах акцентують увагу саме на цьому питанні.

Сьогодні особливо актуально в політико-правовій думці і на практиці є забезпечення соціальної справедливості. До цього спонукає і значне розшарування населення за прибутками. Тому соціальною державою можна вважати тільки ту державу, в якій забезпечується соціальна справедливість, реалізується політика зайнятості, йде процес становлення і розвитку соціально-ринкової економіки, формується гнучка система соціального захисту громадян, робляться кроки по забезпеченню соціальної злагоди в суспільстві, створюються умови для зростання соціально-економічної активності громадян і забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини.

До основних пріоритетів соціальної держави слід віднести: створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня; розвиток трудового потенціалу населення; формування середнього класу; недопущення надмірної диференціації населення за рівнем прибутків; про-

ведення пенсійної реформи; надання адресної допомоги незахищеним верствам населення; всебічний розвиток освіти і культури; покращення охорони здоров'я населення.

Виходячи із ситуації, яка склалася в нашій державі із забезпеченням соціальних і економічних прав громадян, важливо зробити все, щоб соціальна політика Української держави була, з одного боку, спрямована на захист соціально незахищених верств населення від жорсткого впливу на них ринкових перетворень, а з іншого, — щоб у країні створювалися умови для активізації економічної діяльності різних соціальних груп населення, для їх адаптації до ринкових відносин. Ці завдання соціальної політики на сучасному етапі державотворення є досить складним, і їх реалізація відбувається в непростій економічній та політичній ситуації. Для вирішення цих двох напрямів соціальної політики Верховна Рада України прийняла Закон "Про державні соціальні стандарти і державних соціальних гарантіях" від 5 жовтня 2000 р., в якому закріплено правові основи формування і застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію соціальних прав і забезпечення соціальних гарантій громадян, на визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення людей необхідними матеріальними благами і послугами. На жаль, багато положень цього Закону не реалізується, що обумовлено цілим комплексом негативних чинників, насамперед економічних.

Соціальна політика Української держави реалізується недостатньо ефективно. Особливо це яскраво проявляється у проведенні політики зайнятості населення. В зв'язку з відсутністю належних прогнозів розвитку економіки і зайнятості населення в різних сферах, неефективного проведення приватизації мільйони громадян України виїхали працювати за кордон. Тому в існуючих умовах важливо, щоб держава здійснювала соціальне прогнозування, розробляла і приймала соціально орієнтовані програми економічного розвитку, сприяла повній і продуктивній зайнятості населення, більш продумано здійснювала нормативне регулювання використання трудових ресурсів суспільства. Державна політика в сфері зайнятості населення повинна бути зорієнтована на жорсткий контроль державних структур за забезпеченням реалізації суб'єктами трудових відносин права кожного громадянина Ук-

раїни на працю, на вільний вибір виду і умов його трудової діяльності. Навряд чи можна вважати нормальною ситуацію, коли декілька мільйонів громадян України працюють на розквіт економіки інших країн, а не своєї. А це відбувається тому, що держава не створила належних умов для праці людям на своїй землі.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку цивілізації однією з найактуальніших проблем для кожної держави є проблема сталого розвитку. Це пов'язано з тим, що на сьогодні в світі існує дуже багато загроз: тероризм, міжнародні і релігійні конфлікти, війни тощо. Сталий розвиток держави значною мірою визначається і тим, якою мірою забезпечуються права і свободи людини і громадянина, насамперед соціально-економічні права. Нехтування ними призводить до конфліктів, а іноді — й до революцій. Тому, на наш погляд, реалізація конституційних соціальних прав громадян України безпосередньо пов'язана з проблемою усталеного розвитку держави і суспільства. Для здійснення цих прав необхідна ефективна економіка, стабільна соціально-політична ситуація, наявність оптимального балансу між соціальними інтересами громадян і економічними завданнями держави. Реальний стан з реалізацією соціальних і економічних прав громадян є важливим показником сталого розвитку держави, її потенціалу. В тому числі і з позиції забезпечення соціальної справедливості.

Тому зусилля держави в період її трансформаційного розвитку повинні бути спрямовані на гарантування належного рівня життя для всіх громадян, забезпечення балансу інтересів між різними прошарками населення. При цьому державну систему соціального захисту слід спрямовувати на усунення кризових явищ в економічній сфері, недопущення різкої поляризації населення за прибутками. Ця система соціального захисту повинна бути противагою прагненню досягти економічного благополуччя деякою частиною населення, насамперед олігархічними групами, за рахунок "шокової терапії" і революційних "стрибків" в економіці.

Вважаємо, що курс Української держави на сталий розвиток зумовлює особливу увагу до соціального захисту громадян. Тому важливо, щоб загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, що розробля-

ються Кабінетом Міністрів України і затверджуються Верховною Радою, концептуально зорієнтовані на сталий розвиток держави і соціальний захист населення. Державна система соціального захисту повинна слугувати ефективним засобом забезпечення соціально-економічних прав особи, фактором стабільності та інтеграції особи в суспільстві. В цілому концепція сталого розвитку України може бути застосована для забезпечення балансу інтересів між вільною ринковою економікою і прагненням суспільства забезпечити гідне життя для всіх громадян.

Ситуація в Україні із забезпеченням конституційних соціальних прав громадян, на жаль, не найкраща. Тому важливо, щоб на її поліпшення в соціальній сфері більш ефективно працювали державні інституції і структури громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування. Особливо значна в цьому роль Верховної Ради і Кабінету Міністрів. Необхідними є виважена державна соціальна політика, чіткий прогноз розвитку соціальної сфери, особливо на селі, виділення в Державному бюджеті необхідних коштів на відновлення, по суті, зруйнованої за останні роки соціальної інфраструктури села. Ідеологія законотворення парламенту в цілому повинна бути спрямованою на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Це головне — задля чого функціонує Верховна Рада України, інші державні інституції.

Література:

1. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К., 2005. — 248 с.
2. Конституции государств Европейского Союза. — М., 2003. — 816 с.
3. Новгородцев П.И. Введение в философию права. Кризис современного права осознания. — М., 2006. — 328 с.
4. Права человека / Отв. Ред. Е.А. Лукашева. — М., 2005. — 573 с.
5. Пустовіт Ж.М. Соціальна держава — гарант соціальних прав і свобод людини і громадянина в Україні // Нова політика. — 2004. — С. 52—54.
6. Пустовіт Ж. Гарантії соціальних прав і свобод людини і громадянина в Україні // Право України. — 2000. — № 3. — С. 28—30.
7. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. — К., 2002. — 724 с.
8. П. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. — К., 2005. — 600 с.